

TANULMÁNYOK

KLANICZAY TIBOR

A MAGYAR IRODALOM RENESZÁNSZ-KORSZAKA

A reneszánsz a magyar művelődéstörténet egyik gazdag és hosszantartó korszaka. A képzőművészetek története már régóta egyértelműen tanúsítja, hogy a XVI. században Magyarországon virágzott a reneszánsz művészet, melynek kezdetei már az előző század végén megjelentek, s melynek kései hullámverései mélyen belenyúltak a XVII. századba is. A magyar irodalom ezzel teljesen párhuzamosan a XV. század derekától, Vitéz János és Janus Pannonius működésétől kezdve, a XVI. század annyi neves tudósának (Zsámboki János, Istvánffy Miklós stb.) és költőjének (Balassi Bálint, az *Árgirus* szerzője stb.) munkáin át a XVII. század első harmadában író Rimay János és Szenczi Molnár költészetéig a reneszánsz számos nagyértékű alkotását tudja felmutatni. Különösen a XVI. század második felében figyelhető meg a reneszánsz stílus és életszemlélet általános elterjedtsége, a reneszánsz ekkor válik az egész magyar irodalomban uralkodó jelenséggé. A magyar irodalomtörténeti összefoglalásokban mégis hiába keressük a reneszánsz irodalom nagy periódusát, s noha reneszánszról és humanizmusról bőven olvashatunk bennük, a reneszánsz-korszak meghatározása terén bizonytalansággal találkozunk. Ennek is köszönhető, hogy az európai reneszánsz irodalommal foglalkozó szintézisek, összefoglaló tanulmányok a magyar reneszánszról vagy egyáltalán nem, vagy pedig annak csak egyes töredékeiről vesznek tudomást.

A magyar reneszánsz körüli félreértéseknek hosszú története van. Elsőnek — Burckhardt nyomán — Riedl Frigyes vezette be a reneszánsz fogalmát a magyar irodalomtörténetbe *A magyar irodalom főirányai* (1896) című híres tanulmányában. A reneszánsz korszakát, azaz a reneszánsz irány uralmát azonban ő a XV. század második felére, szinte csak Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakára korlátozta, a XVI. századot pedig már egy új — az előbbivel egyenrangú — irány, a reformáció időszakaként határozta meg, melyet a XVI. század végén az ellenreformáció kora váltott fel. A reneszánsz ezzel ugyanolyan típusú kategóriává vált mint a reformáció és az ellenreformáció, pedig ezek bármekkora hatást gyakoroltak is a kultúra és az irodalom fejlődésére, a reneszánsznál jóval szűkebb és korlátozottabb érvényű történeti jelenségek. A Riedl-féle rendszerezési elv már azért is eleve vitatható, mert e szerint a reneszánsz a magyar irodalomban már akkor véget ért volna, amikor magában Itáliában éppen hogy elérte tetőpontját. Európa más országaiban éppen kezdett virágzásnak indulni, Kelet-Európában pedig, ahol a leginkább kereshetjük a magyar fejlődés analógiáit, még csak első jelentkezései tüntek fel.

Bármennyire is hibáztatható azonban Riedlnek ez a korszakolása, illetve a korszakok meghatározása, el kell ismerni, hogy — különösen a kutatás akkori fokán — a magyar irodalom ismert tényanyaga csábította erre a felfogásra, vagyis egy XV. századi reneszánsz-periódus és egy XVI. századi reformáció-korszak kijelölésére. A gazdagon meginduló és fejlődő reneszánsz irodalom ugyanis a XVI. század első felében törést szenvedett, az országot ért hatalmas politikai megrázkódtatás következtében. A mohácsi csatavesztést követő anarchia, a kettős király-

választás, majd a török hódítás és ennek következtében az ország három részre szakadása megsemmisítette vagy szétzilálta az irodalom addigi központjainak jó részét. Ugyanakkor nagy erővel megindult a reformáció, mely gazdag, — s eleinte, sőt jó ideig — reneszánsz jelenségeket alig mutató, inkább középkori hagyományokból táplálkozó irodalmat sarjasztott. Ez a körülmény méltán okozhatta azt az optikai csalódást, hogy a reneszánszt a reformáció megindulásával egy egészen más irodalmi áramlat váltotta fel. Annál is inkább gondolni lehetett erre, mert míg a Hunyadiak és a Jagellók korának reneszánsz irodalma szinte kizárólagosan latin nyelvű volt, addig a reformációé anyanyelvű, ami nemcsak e két szakasz alapvetően eltérő jellegének tudatát fokozta, de arra is vezetett, hogy a reneszánsz, illetve humanizmus első jelentős magyar nyelvű termékeit, Komjáthy Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János műveit már a reformáció égisze alá vonták. A kutatás figyelme mindezek folytán a Mohács előtti időszak esetében a latin nyelvű reneszánsz, pontosabban humanista irodalom, a XVI. századot illetően pedig a reformáció irodalmi jelenségei felé fordult, teljesen homályba borítva ezzel a XVI. század második felében kibontakozó reneszánsz virágkort.

A XV. század második felének, a Hunyadiak korának, a magyar reneszánsz fénykoraként való meghatározása más szempontból is problematikus volt. Kétségtelen, hogy Mátyás a nagy reneszánsz király és udvara fáklyaként emelkedik ki a magyar középkor alkonyán, és hogy az uralkodó, valamint humanista hívei, s az új kultúrát meghonosító és pártoló udvara a legszorosabb kapcsolatban volt az itáliai reneszánszsal, — mégis a magyar reneszánsz a XV. században még csak igen korlátozott területen jelentkezett. Az irodalmi alkotások túlnyomó többsége ebben a korban még teljesen a középkori vallásos irodalom kereteibe tartozik, sőt a XVI. század legelején a magyar nyelvű kolostori irodalom valóságos virágzásának lehetünk tanúi. A reneszánsz teljes kibontakozásáról azért sem beszélhetünk még, mert a középkori hagyományoktól elrugaskodó új irodalom ekkor még kizárólag latin nyelvű tudós humanista irodalom. Ez elsődlegesen fontos része, nagy jelentőségű ága a reneszánsz irodalmának, de korántsem annak teljessége, hiszen a reneszánsz egyik leglényegesebb vívmánya az irodalmi anyanyelvűség bevezetése, a nemzeti nyelvek felfedezése, s ezzel együtt a nemzeti irodalmi fejlődés megindulása. A Hunyadiak és a Jagellók korának magyar, illetve magyarországi humanistái mindezek számára csak az elvi, ideológiai alapot teremtették meg, de a nemzeti igényű anyanyelvű irodalmat még nem. Enélkül pedig igazi reneszánszról teljes joggal nem beszélhetünk. Megérették ezt az utóbbi évtizedek magyar irodalomtörténései is, s ezért kerülve a reneszánsz terminust, inkább csak humanista irodalomról beszéltek, a mohácsi nagy történelmi fordulóponttal, illetve a reformáció megjelenésével nagyjából lezárva annak történetét. Ezt a felfogást képviseli Horváth János is, a magyar irodalom régi századairól adott szintézisében. Horváth első kötetében (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, 1931) a középkori irodalom összefoglalását nyújtja, nyomon kísérve azt egészen a mohácsi csata idejéig; második kötetében (*Az irodalmi műveltség megoszlása*, 1935) — részben az előbbivel kronológiailag párhuzamosan — a Hunyadiak és Jagellók korának humanista irodalmát tárgyalja, míg harmadik kötetével (*A reformáció jegyében*, 1953) a Mohács utáni félszázad irodalomtörténetét adja. Közel áll ehhez Szekfű Gyula véleménye is. Ő ugyan világosan látja, hogy reneszánsz és reformáció különböző történelmi kategóriák, s hogy a reneszánszsal egyenlő súlyú jelenségnek a barokk tekintendő, de ő is rabja marad annak a felfogásnak, mely a magyar reneszánszt elsősorban a XV. századra lokalizálja. Mivel pedig a barokk kifejlődését csak a XVIII. században látja, a XVI.—XVII. századot amolyan stagnáló időszakként fogja fel, ami joggal hívta ki már a polgári kutatás bírálatait is.

A magyar reneszánsznak a Mohács előtti időszakra való korlátozása nagyban gátolta a magyar irodalom fejlődésére vonatkozó szinterikus kép kialakítását. A kutatás kénytelen volt figyelni arra, hogy a XVI. század második fele, sőt még a XVII. század első fele is tele van reneszánsz és humanista irodalmi alkotásokkal. Különösen Túróczi-Trostler Józsefnek, Trencsényi-Waldapfel Imrének és Kardos Tibornak vannak jelentős érdemei azon a téren,

hogy kimutatták: a humanizmus nem tekinthető Magyarországon a XVI. század első felében befejezett jelenségnek, hanem — ha változott körülmények között is — de tovább él, sőt jóval túléli a reformációt. Mivel azonban a már ismertetett okok következtében a reneszánsz-kutatás Magyarországon a humanizmus-kutatással azonosult, illetve erre szűkült, a reneszánsz későbbi jelenségei közül vagy csak a tudós humanista, főként latin nyelvű művekre fordítottak figyelmet, vagy mint Kardos Tibor — azonosítva a reneszánsz és humanizmus fogalmát — a reneszánsz bármilyen jelenségét humanizmusnak nyilvánították. Ezen az elvi alapon és ezzel a címmel kezdte meg Kardos Tibor a magyar reneszánsz marxista szándékú új nagy szintézisének megírását, mely a reneszánsz első jelentkezésétől kezdve egészen a XVII. századig annak teljes fejlődését kívánja bemutatni. Már megjelent műve (*A magyarországi humanizmus kora*, 1955) ugyan csak 1526-ig tárgyalja a reneszánsz, illetve a humanizmus történetét, de ez csak a tervezett nagy összefoglalás első kötete.

Kardos Tibor szemléletében tehát helyesen bontakozott ki egy csaknem két évszázados egységes folyamat, de ő ezt nem reneszánsznak nevezi elsősorban, hanem humanizmusnak, ami pedig újabb fogalmi zavarok és súlyos félreértések forrása lett. Ha ugyanis a XVI. század minden jelenségét a humanizmus fogalmának a körébe akarjuk vonni, akkor humanista lesz maga a reformáció is, humanista minősítést nyernek a minden tudós jelleget vagy nagyobb erudíciót nélkülöző népkönyvek és pamfletek, s megszületnek a humanizmus olyan változatai, mint vallásos humanizmus, népi humanizmus stb., amit a kutatók többsége nem tud elfogadni.

Az egyetlen jelentősebb mű, mely a XVI. századot, illetve annak kultúráját és irodalmát mint a magyar reneszánsz korát határozta meg, Tolnai Gábor tollából származott (*Régi magyar jöurak*, 1939). Az ő könyve ugyan nem vállalkozott a magyar reneszánsz problémáinak rendszeres vizsgálatára, de azáltal, hogy szélesebb történeti és művelődéstörténeti alapról indult el, szükségszerűen el kellett jutnia ahhoz a helyes megállapításhoz, hogy a XVI. század magyar irodalmában a reneszánsz a legfontosabb tényező. Az ő könyve azonban csak művelődéstörténeti keret, s ezért azokat a nehézségeket, melyek annyi irodalomtörténést a reneszánsz-kategória mellőzésére indítottak, nem küszöbölhette ki.

Nem oldotta meg a kérdést a magyar irodalomtörténet legújabb, már marxista szempontok alapján készült népszerű szintézise (*A magyar irodalom története 1849-ig*, 1957.) sem, bár jelentős lépést tett előre azzal, hogy az 1526 előtti periódust a magyar reneszánsz első korszakaként a XVI. század többi részét pedig mint a magyar reneszánsz második korszakát határozta meg. Az elnevezésben, definícióban megmutatkozó állásfoglalást azonban a részletek kielégítően nem hitelesítették, s főként tisztázatlan maradt, hogy mi kapcsolja egybe a magyar reneszánsz e két különböző korszakát, valamint hogy melyek a magyar reneszánsz irodalomban kezdettől végig érvényesülő és annak jellegét meghatározó alapvető sajátosságok.

A legfontosabb vélemények e rövid áttekintéséből kiderül, hogy a legfőbb zavart a reneszánsz, humanizmus és reformáció fogalmainak, kategóriáinak pontatlan használata, összefüggéseik és különbözőségeik tisztázásának elmulasztása okozta. A magyar irodalomtudományban nem alakult ki világos kép a három történeti jelenség egymáshoz való viszonyáról, s nem tisztázódott, hogy közülük — a magyar irodalomban is — a reneszánsz a kor művelődésének legalapvetőbb kategóriája. Ezért, a magyar reneszánsz irodalom egyes sajátosságainak meghatározására törekedve, első lépésként ebben az elvi kérdésben kell állást foglalnunk.

*

A reneszánsz az európai művelődés egy egész nagy korszakát és a művészetek, beleértve az irodalmat is, ugyanazon korszakban érvényes egyetemes stílusát jelölő történeti kategória. Eredetileg, gyökereiben az itáliai polgárság új társadalmi és politikai aspirációit, világi ideológiáját és életszemléletét, hedonizmusát, az élet kihasználására, élvezésére irányuló törekvéseit, hihetetlenül mohó tudásvágyát (felfedezések, feltalálások, az antik világ feltárása

stb.) és nem utolsósorban ízlését, művészi alkotásainak stílusát fejezte ki. Ez az új polgári műveltség, magatartás és stílus hamarosan nemcsak a nemzeti kereteket lépte át és közkinccse lett Európa többi országai polgárságának is, de a társadalmi határokon is túlnőve más osztályoknak is sajátja lett. A fejedelmek, akik ebben a korban a polgársággal szöveterkeztek, érthetően tették magukévá, de előbb vagy utóbb átvette a papság és a nemesség is. A reneszánsz ilyen általánossá válásának hátterében az áll, hogy bár a nagy gazdasági és társadalmi változások következményeként a középkori világkép és világtrend összeomlott, s értelmetlenné vált, az ezt hordozó osztályok nem semmisültek meg. Nemcsak a feltörekvő új osztály, a polgárság, de a hatalmukat fenntartani akaró feudális osztályok is igyekeztek az új helyzethez igazodni, s azt a maguk javára felhasználni. A régi alapokon a feudális uralkodóosztály hatalma sem volt már elképzelhető, ennek képviselői is újat akartak, s felnyílt a szemük az eddig nem ismert élvezetekre is, a legdurvábbaktól a legnemesebb szellemiekig egyaránt. Bár a reneszánsz kultúra eredeti polgári jellege a feudális osztályok kezén sem homályosult el teljesen, a reneszánsz mégis egyaránt kielégítette a különböző osztályok igényeit. Ezért lehetett egyetemessé a reneszánsz stílusa a művészetekben és az irodalomban, ezért beszélhetünk e stílus uralmáról a legkülönbözőbb tendenciájú és ellentétes osztálytörekvéseket képviselő szerzők, csoportok munkásságában egyaránt.

A humanizmus a reneszánsz szerves része, attól elválaszthatatlan, de szűkebb kategória. Elsősorban a reneszánsz-polgárság világi ideológiáját jelenti, de mivel az szorosan összefonódott a klasszikus ókori irodalom újra felfedezett értékeinek kultuszával, követésével és tanulságainak felhasználásával, jelent egy erősen filológikus, főként latin világi jellegű erudíciót, műveltséget is, a reneszánsz műveltség egyik oldalát. A polgárság a középkori vallásos világnézettel szembeni új igényeit, a bámult ókori klasszikusok tekintélyével igyekezett szentesíteni, ezért fonódhatott össze az új, nem egyszer forradalmi világnézet egy igen régi tudás- és műveltséganyag felújításával, ezért öltözött a reneszánsz polgári ideológiája az antik világ köntösébe. A humanizmus mint tudományos terminus így két egymással ugyan szorosan összefüggő, de mégis szétválasztható értelemmel bír: jelent bizonyos polgári ideológiai tartalmat, de jelent ugyanakkor bizonyos klasszikus, filológikus műveltséget, tudós magatartást is. Ez utóbbi, különböző csökevényes és vulgarizált változatokban, évszázadokkal túlélhette a reneszánsz polgári ideológiáját, mivel az ún. humanista műveltség elsajátítása került az iskolai oktatás középpontjába — valamennyi egyházban —, s ott is maradt szinte a legutóbbi időkig. A humanizmus-fogalom e kettőssége, a két jelentés összekeverése, s ezen belül az ideológiai oldal háttérbe szorítása, tette lehetővé, hogy egyes polgári tudósok a reneszánsz humanizmusának folytatóit, örököseit a jezsuitákban lássák, éltetve ezzel a humanista ideológia forradalmi, egyházellenes, sőt olykor a vallást is tagadó jellegét. A humanizmus tehát a reneszánsz-kor ideológiai és tudományos-kulturális áramlata, mely akkor hal el, amikor a humanizmus kettős tartalmának egysége megbomlik, vagyis amikor a haladó, polgári világi ideológia már elveti az antik világ köntösét, a klasszikus műveltség formai jegyeit; illetve, amikor a klasszikus-humanista ismeretanyag már minden haladó ideológiai tartalom nélkül kizárólag mint műveltségi forma él tovább. Ez a reneszánsz-kor végén következik be, s egyben a reneszánsz elmúlásának egyik legfontosabb ismérve.

Bár a humanizmus mint ideológiai jelenség a reneszánsz kultúra leghaladóbb, legforradalmibb mozzanatait egyesíti, s így a reneszánsznak az az eleme, amely a leginkább van az őt létrehozó osztályhoz, a polgársághoz kötve, mégis — akárcsak a reneszánsz egésze — utat törhetett az uralkodóosztályok körében is. Erre az adott lehetőséget, hogy a reneszánsz polgársága mint egy új kizsákmányoló osztály jelent meg a színen, s ezért humanista ideológiájának számos eleme — kivéve egyes egészen kivételes gondolkodók, mint pl. Morus Tamás eszméit — a régi kizsákmányolók számára is elfogadható volt. Másrészt a humanista ideológia központi magja, az ember előtérbe állítása, az istenközpontú világszemlélet helyett egy emberközpontú kialakítása, mely szélsőséges individualizmusra vezetett —, nagyon is megfelelt a feudalizmus

mindama képviselőinek, akik új hatalmat, vagyont, gazdagságot akartak szerezni, vagy feudális pozícióikat korszerű eszközökkel fenntartani.

A reneszánsz polgári ideológiáját és a klasszikus műveltséget egyesítő szellemi áramlat, vagyis a humanizmus *történeti* fogalma mellett létezik a humanizmus mint *erkölcsi* kategória is. Jelenti ebben az értelemben az ember javára való cselekvést, az ember felszabadítását minden szellemi és fizikai elnyomás alól. Ez az erkölcsi értelemben vett humanizmus jelen volt már az ókortól kezdve szinte minden haladó mozgalomban és szellemi áramlatban, végső kiteljesedése pedig csak a kommunizmus győzelmével, vagyis az embernek minden gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai elnyomás alóli teljes felszabadulásával fog bekövetkezni. A humanizmus etikai és történeti fogalma között van összefüggés. A reneszánsz humanizmusának egyik legfontosabb kiindulópontja: az ember földi érdekeinek előtérbe helyezése, s az ember felszabadítása a középkori teológiai világkép bilincsei alól, — egybeesik ugyanis a humanizmus erkölcsi követelményével, s ennek korszerű megjelenési formájaként tekinthető. Ez a nemes erkölcsi célkitűzés azonban csak kiindulópont, melyhez rengeteg más elem csatlakozik, így elsősorban a már említett tudós jelleg és klasszikus erudíció, amelyeknek már semmi közük a humanizmus erkölcsi kategóriájához. Sőt a reneszánsz humanizmusának, ennek a történetileg véges szellemi áramlatnak a fejlődésén belül a minden ember érdekeit tisztelő erkölcsi kiindulópont olykor nagyon is elhomályosult: egy szűk uralkodó csoport vagy réteg önérdekeinek hirdetésévé, avagy a tömegeket félrevezető demagóg frázissá alacsonyodott. Különösen meg volt ennek a lehetősége akkor, ha a humanizmust vagy inkább annak valamilyen szelídített, radikális mondanivalójától megfosztott változatát, a feudális uralkodóosztály képviselői tették magukévá, ilyenkor a humanizmus történeti áramlatához való tartozás sokszor egyáltalán nem jelenti egyúttal az erkölcsi értelemben vett humanizmus képviselését is: gondoljunk a Jagello-kor egyes magyar humanistáira, mint például a jobbágyelnyomást kodifikáló Verbőczyre. Másrészt elképzelhető ennek a fordítottja is: vannak a reneszánsz korának olyan haladó és forradalmi törekvései, melyek az elnyomott osztályok felszabadulását célozzák, tehát erkölcsileg a legigazabb humanizmust képviselik, de nélkülözvén a korabeli humanista irány kritériumait, nem tekinthetők a humanizmus részének, a fogalom történeti értelmében. Következik ebből, hogy a humanizmus történeti irányzatának nincsen népi szárnya, hiszen a nép számára nem volt lehetséges a humanista tudás és képzettség megszerzése, sőt az is, hogy a humanizmus — még a leghaladóbb gondolatok megfogalmazása esetén, egy Valla, vagy Erasmus esetében is — a szellemi elit körét alig lépi túl. A merészen előre mutató, tudományosan megalapozot világi eszmék ekkor még nem alkalmasak a tömegek forradalmosítására.

A reformációnak a reneszánszhoz való viszonya gyökeresen különbözik a humanizmusétól. Míg az utóbbi szerves, sőt talán legfontosabb része, addig a reformáció szinte az ellentéte mindkettőnek. A reneszánsz az élet újfajta szemléletével, a humanizmus pedig ideológiai tudatossággal, sőt tudományos megalapozottsággal a hagyományos vallási világkép ellen fordult. Igaz, hogy a reneszánsz összeférhet a vallásossággal, de annak egy elvilágiasodó, profanizálódó hedonisztikus, a valláson belül is az embert kereső humanizált változatával vagy még inkább egy ilyen hanyatló vallásosság külső formáival. A reformáció éppen az ilyen, a reneszánszsal összeegyeztethető vallásossággal szállt szembe, ennek reformját követelte és hajtotta végre, megerősítve a vallás szerepét, s visszaállítva Istent és a túlvilágot arra a polcra, ahonnan a reneszánsz és humanizmus eltávolította. Mindezzel összefügg, hogy szemben áll a reneszánsz világi művészetével, sőt általában művészetellenes, mert a középkori művészetben bálványozást, a reneszánszban pedig vallástalanságot lát. Az irodalomból is csak azt becsüli, ami a vallás, illetve a keresztény erkölcs szolgálatában áll.

Mindez azonban merőben új alapokon, a katolikus középkort a reneszánszhoz hasonlóan megtagadva, a feltörekvő társadalmi osztályok, elsősorban a polgárság haladó törekvéseként jelentkezik. A reformáció társadalmi gyökerei tehát szinte azonosak a reneszánszéval: ugyan-

annak a nagy gazdasági és társadalmi átalakulásnak a terméke mindkettő. Ebből az alapvető körülményből következik, hogy számos konkrét érintkezési pont is van a reneszánsz és humanizmus, illetve a reformáció között. A középkori katolikus világnézetnek a reneszánsz keretében való megrendülése, valamint a humanizmus bibliakritikája nélkül a reformáció elképzelhetetlen, s ha a humanizmus világi ideológiáját a maga egészében a reformátorok el is utasítják, a római egyház elleni támadásban, valamint a feudális osztályok bírálatában a humanisták nyomdokain indulnak el, s iskoláikkal a klasszikus humanista műveltség nagy hatású terjesztői lesznek. A reformáció tehát, bár ellentétes a reneszánszsal és humanizmussal, elválaszthatatlan tőlük: a reformáció csak a reneszánsz korában képzelhető el, s megjelenése nem a reneszánsz végét, hanem virágkorát jelzi. A reformáció ugyanis nemcsak táplálkozott a reneszánsz és humanizmus eredményeiből, de a műveltség szélesebb és jórészt anyanyelvű terjesztése, s ezen keresztül a nemzeti nyelvű irodalmak fellendülésének elősegítése által hozzá is járult azokhoz. S míg a humanista ideológia, tudós, világi jellege miatt, a tömegek számára még megközelíthetetlen volt, és így közvetlenül forradalmasító tényező nem lehetett, addig a reformáció közérthető vallásos eszméi nemcsak a polgárság, de a nép széles rétegei osztályharcának, sőt felkeléseinek zászlóivá válhattak. A reformáció kiiktatása a reneszánsz korából éppen a társadalmi forradalmakat helyezné kívül az európai kultúra egyik forradalmi átalakulásának korszakából.

RENEZÁNSZ, HUMANIZMUS ÉS REFORMÁCIÓ VISZONYA AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS SZÁMÁRA JELENTÉKENY MÉRTÉKBEN A STÍLUS PROBLÉMÁJA IS. A reneszánsz a művészetek és az irodalom egyetemes stíluskategóriája, de vajon létezik-e külön stílusa a humanizmusnak és a reformációnak. Bizonyos megszorításokkal igen. A latin nyelvű humanista irodalom ciceronianus prózastílusa, az ókori latin klasszikusokból átvett sablonok, kifejezési eszközök stílusmeghatározó szerepe, a felújított klasszikus műfajok, a tudós jelleg hangsúlyozásából eredő sajtóságek és hasonló jelenségek alapján beszélhetünk a humanista irodalom külön formái, stílusjelenségeiről. Hasonlóképpen a reformáció irodalmi termésének is megvannak a maga sajátos irodalmi formái, műfajai, melyeket a reformáció terjesztésének gyakorlati, propagandisztikus feladatai követeltek. A Biblia erőteljes felhasználása pedig újfajta stílus-jelenségeket hozott létre: egy — főként az ószövetségre visszavezethető — komor bibliás tónust, és erőteljes terminológiát. A művészi ábrázolás alapvető kifejezési rendszerének, vagyis egy egyetemes stíluskategóriának a rangjára azonban ezek a stílusváltozatok nem emelkednek, sőt annak teljesen alárendelődnek. Ha ugyanis egy humanista költő az iskolás rutinon felülemelkedve jelentős művészi alkotásokat hoz létre, mint pl. Janus Pannonius, akkor a humanista irodalom megszokott sablonjai beleilleszkednek a reneszánsz egész stílusrendszerébe, s a költő a humanizmus sajtóságain túl a reneszánsz stílus jelentős képviselője is. Hasonlóképpen, hogyha a reformációt szolgáló író nemcsak közvetlen térítő-propaganda célokat követ írásával, hanem a mozgalom célkitűzéseit hirdető és igazoló mondanivalóját igényesebb művészi formában fejezi ki, akaratlanul is a reneszánsz stílus eszközeivel él, s a reformáció sajátos irodalmi modorát ezekkel olvastja össze.

A humanizmus és a reformáció irodalma tehát végeredményben egyaránt részévé válik a reneszánsz irodalmának, azon belül esetleg külön irányzatokat jelenthet vagy legalábbis külön színeket. A humanizmus és a reformáció irodalmi teljesítményei azonban korántsem mérítik ki a reneszánsz irodalmi hagyatékát, sőt a reneszánsz legnagyobb képviselői, nagyobb erőszaktétel nélkül gyakran nem is kebelezhetők bele a humanizmus, vagy a reformáció kereteibe, mint például egy Ariosto, egy Shakespeare vagy — magyar viszonylatban — Balassi Bálint. A magyar reneszánsz-kutatás egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy a humanizmus és reformáció állván érdeklődése középpontjában, éppen a tiszta reneszánsz jelenségeket hanyagolta el, s azt az időszakot, a XVI. század második felét, amelyikben ezek a legjobban összesűrűsödnek.

*

A reneszánsz, humanizmus és reformáció összefüggéseinek, egymáshoz való viszonyának problémája mellett a magyar reneszánsz-kutatás másik alapvető kérdése a magyar reneszánsz

társadalmi, osztály-alapjával kapcsolatos. Egy nagy stíluskorszak egységét mindig valamely osztálynak az egész perióduson végighúzódozó s alapjaiban nem változó szerepe, helyzete biztosítja. S bár az egyetemes stílusok, köztük a reneszánsz is, nem maradnak egyetlen osztály keretein belül, mindig megállapítható, hogy melyik a társadalomnak az a rétege, mely leginkább megtalálja benne törekvéseinek kifejezési formáját, keretét. A magyar reneszánsz esetében ennek megállapítása nem könnyű, mert fejlődése jóval Mohács előtt kezdődött, s elhalása pedig jó száz évvel Mohács után következik be, ami azt jelenti, hogy a XVI. század első felében végbemenő mélyreható társadalmi átalakulások, melyek következtében átcsoportosultak az osztályharc frontjai, és melyek szinte valamennyi osztály további sorsa és küzdelmei számára új feltételeket teremtettek, éppen kettészelik fejlődését.

Nehezíti az osztálybázis helyes meghatározását a magyarországi reneszánsz viszonylag korai kezdete, a humanista irodalomnak már a XV. század derekán való megjelenése. A Hunyadi-kor humanizmusának kialakulását a török veszély révén bekövetkező és a még fejletlen gazdasági és társadalmi körülmények ellenére is szükségszerű centralizációval, s Hunyadi János és Mátyás erre irányuló politikájával hozta a kutatás — elsősorban Gerézi Rabán tanulmánya (*Janus Pannonius, Irodalomtörténet* 1950.) — helyesen összefüggésbe. Eszerint az állam vezetői felismerték, hogy a jól képzett humanistákra és a humanizmus ideológiájára szükségük van a centralizáció, valamint a török elleni harc propagandája szempontjából mind külföldön, mind belföldön, és létre is jött az értelmiség legfelsőbb rétegében egy kiváló személyekből álló, de egyelőre igen szűk humanista csoport. Később a Jagello-korban a humanizmus tábora jelentős mértékben kiszélesedett ugyan, de még mindig csak a reneszánsz tudós-humanista változatára korlátozódott, melynek közvetlen hordozója továbbra is a — már egyre szaporodó — humanista értelmiség maradt. A centralizáció és az értelmiség elegendő magyarázatnak azonban nem tekinthetők, mivel a centralizáció valamelyik osztály érdekében történik — még ha átmenetileg különböző társadalmi erőkre szokott is támaszkodni —, s az értelmiség is mindig valamely osztály függvénye. Meg kell tehát határozni azt az osztályt, melyet a humanista értelmiség képvisel és amely egyúttal a reneszánsz műveltséget támogató centralizáció legfőbb bázisa volt.

Megérezve a magyar reneszánsz és humanizmus kezdeteire vonatkozó magyarázatok elégtelenségét, a háttérben levő, bázisul szolgáló osztályerők megjelölésére Kardos Tibor tett kísérletet: „A magyar humanizmus — írja — a magyar társadalom osztályharcai során történeti szükségletként jött létre. Szinte egyszerre hajtott egy a magyar népi reneszánsz gyökerező plebejus változatot és egy, a feudalizmus haladó formációját támogató udvari változatot.” (*A magyar humanizmus kérdései. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* IV, 178. p.) Kardos Tibor más fejtegetéseiből kiderül, hogy az említett két változat között igen szoros kapcsolatot lát, sőt az udvari változat kezdeményezőjét vagy kikényszerítőjét is a hol polgárinak, hol népinek, hol plebejusnak nevezett másik, s alapvetőbbnek tartott szárnyban látja. Mindezt nemcsak Mátyás korára nézve tekinti törvényszerűnek, hanem a XVI. század második felében, a Báthoriak Erdélyére is. A humanizmussal azonosított reneszánsz osztálybázisát tehát végsőfokon valamiféle polgári-plebejus-népi táborban, azaz a korabeli magyar társadalom antifeudális erőiben látja.

Ez a felfogás több szempontból is vitatható. Magyarország a reneszánsz századaiban — minden megrázkódtatás ellenére — szilárdan feudális állam, amikor a feudális uralkodóosztály hatalma, a Dózsa-háború néhány hónapját kivéve, sohasem válik kétségessé, a magyar reneszánsz és humanizmus legjelentősebb képviselői nagy többségükben a feudális osztályok tagjai, s innen származott a magyar reneszánsz-irodalom legnagyobb alakja Balassi Bálint is. Nem áll összhangban ez a vélemény a kelet-európai államok társadalmi fejlődésének ismert tényeivel sem. Nehezen feltételezhető, hogy Magyarországon, ahol a polgárság fejlődése lényegesen elmaradottabb volt nemcsak Nyugat- és Dél-Európához, de olyan középeurópai országokhoz viszonyítva is, mint Csehország és Ausztria, a polgárság és a nép határozhatta volna meg egy

egész nagy korszak kultúrájának jellegét. Figyelmeztethet bennünket a magyar fejlődéshez leginkább hasonlító lengyel helyzet, ahol a reneszánsz osztályalapja — bár a polgárság itt nem volt gyengébb, mint Magyarországon, sőt inkább erősebb — a feudális nemesség elsősorban. Kardos koncepciója fejlettebb állapotokat tételez fel, mint amilyenek voltak; s így kénytelen a humanizmus körébe vonni olyan jelenségeket, melyeknek ahhoz semmi közük sincs. Ezért egyetértve azzal, hogy a humanizmus az osztályharc során alakult ki — mint minden szellemi áramlat — véleményem szerint a plebejus, antifeudális bázis helyett egy feudális nemesi és főúri osztályalapot kell feltételeznünk. Ez persze nem jelenti azt, mintha a magyar reneszánsznak ne lennének erősen antifeudális képviselői, alkotásai, sőt irányzatai: mintha Magyarországon nem létezne a reneszánsznak és humanizmusnak polgári szárnya, sőt mintha nem volnának — ha nem is a humanizmusnak, de a reneszánsznak — népi megnyilvánulásai is; miként Kardos Tibor sem tagadta főúri és nemesi, általában feudális reneszánsz és humanizmus létezését. A kérdés az, hogy melyik az elsődlegesebb és alapvetőbb a magyar fejlődésben.

*

A magyar reneszánsz első jelentkezései — mint már említettem — a centralizációra törekvő királyi udvarhoz és a XV. század derekán megjelenő, majd egyre szaporodó humanista értelmiséghez kapcsolódnak. Mind a centralizáló fejedelmi hatalom, mind pedig a humanista értelmiség a XV. század derekán megerősödő, rendde szerveződő és az ország politikai életében döntő tényezővé emelkedő köznemességre támaszkodik. E nemesi rendnek lett a vezére Hunyadi János, s ez emelte trónra a bárók ellenében fiát, Mátyást is. Ennek a rendi nemességnek a képviselője Vitéz János, az első jelentős magyar humanista, akinek elsőrendű szerepe volt a nemesség és a Hunyadi-ház szövetségének létrehozásában és közös ideológiai-politikai álláspontjuk kialakításában. A magyar reneszánsz első nagy személyiségei, Hunyadi János és Mátyás, valamint a humanista Vitéz János és unokaöccse Janus Pannonius, ebből az osztályból emelkedtek ki, homo novusok az ország élén, s az új ideológia, új irodalom, melyet képviselnek, hirdetnek, támogatnak vagy művelnek, végső fokon az akkor felfelé ívelő s a bárókkal szemben hatalomra törő közép- és kisnemesség érdekeit szolgálja. Maga a nemesi tömeg azonban egyelőre még távol állt az új haladó műveltségtől; csak potenciálisan volt jelen a reneszánsz kezdeteinél. Mindez nem változtat a kérdés lényegén, mert egy osztály többsége mindig később ismeri csak fel az érdekeit kifejező ideológiát, s az új helyzetben számára megfelelő műveltséget, mint élenjáró képviselői. Ebből a körülményből fakad az a nagy ellentmondás, mely az első humanisták írásai, valamint Mátyás művelődési törekvései mögött feszül: a kor leghaladóbb kultúráját erősítik és irodalmát művelik olyan időben, amikor a természetszerű bázisát alkotó társadalmi erő még nem ismerte fel ennek szükségességét. A centralizáció és a humanista műveltség meghonosítását az ország politikai helyzete, a török veszély hamarabb tette időszzerűvé, mint ahogy annak értelmét az osztálypolitikájának szűk szemhatárán túlemelkedni nem tudó nemesség beláthatta volna.

A társadalom igényei hívták életre a magyarországi reneszánszt, illetve humanizmust, de ez egyelőre külföldi és nem hazai gyökerekből volt kénytelen táplálkozni. A magyar humanisták, elsősorban Janus Pannonius itáliai polgári környezetben nevelkedtek, műveltségüket ott szerezték, s bár feudális nemesi érdekeket képviseltek idehaza, magukkal hoztak sok mindent az olasz reneszánsz polgári vonásaiból, a humanista ideológia polgári tartalmából. Ugyanígy Mátyás is olasz polgárok segítségével alakíthatta csak ki fényes reneszánsz udvarát: mindez csak fokozta az élenjáró kultúra és a potenciális osztálybázis közti távolságot, s forrásává vált a Mátyás-kori reneszánsz számos konfliktusának. Humanizmus és nemesség tényleges találkozásának a lehetőségét azonban már jelzi Thuróczy János krónikája, ez a középkori hagyományokat folytató, izzig-vérig nemesi szemléletű munka, melyben a humanizmus egyes elemei is felbukkannak már.

A Hunyadiak korában a reneszánsz műveltség és irodalom jelentős és magas színvonalú kezdetei még csak egy igen szűk körben jelentkeztek. A reneszánsz egyelőre csak a királyi udvarban és egy-két főpapi rezidencián talált otthonra. A kor kultúrájának és irodalmának egésze még nagy többségében középkori jellegű, s nem kivétel ez alól az új műveltség letéteményese, a nemesség sem. A középkori irodalom szerves részei, annak hagyományait követik a nemesség magyar nyelvű énekei; az irodalom legtevékenyebb művelői még a szerzetesek, s ekkor munkálkodik a magyar későközépkor reprezentatív írója, a ferences Temesvári Pelbárt is. A humanista elit, a művelődés és irodalom új korszakának beharangozója, nem határozhatta meg a kor kultúrájának, irodalmának arculatát, hanem csak egy új irányzat, tendencia elindítója lehetett a középkori irodalom utóvirágzásának évtizedeiben. A magyar reneszánsz irodalom történetének első szakasza a XV. század második felére esik, de e periódusban a reneszánsz még nem válhatott uralkodó tényezővé.

A kialakuló magyar humanizmus nemesi osztálybázisáról szóló álláspont helyességét a Jagello-kor jelenségei fokozottan alátámasztják, mert ebben az időszakban már a nemesség szélesebb rétege is érintkezésbe jutott az új műveltséggel, nem kis részben azért, mert a nemesség által látogatott olcsóbb középeurópai egyetemek, Bécs és Krakkó is a humanizmus tűzhelyeivé váltak. A nemesség képviselőivel együtt a legfejlettebb városok patricius polgárságából is egyre többen tették magukévá a humanizmus egyes eszméit, de főként annak külső formai jegyeit. A patricius réteg nem állt távol a nemesítől, hiszen a patricius családok maguk is nemesi címre és jogokra vadásztak, s így erőteljes részvételük a Jagello-kor humanizmusának életében, fejlődésében nem változtatja meg, legfeljebb csak színezi a magyar humanizmus nemesi jellegét.

A Mátyás központositott monarchiájának bukását követő feudális anarchia következtében ez a Jagello-kori nemesi-patricius humanista értelmiség számos csoportra oszlott, a legkülönbözőbb politikai érdekek szolgálatába szegődött. A király közvetlen környezete, a kancelláriai központok, a püspöki székhelyek mind gyülekező helyei a humanistáknak, egy-egy gócpontjai az új kultúrának. De bármekkora is a politikai széttagoltság, a humanisták magatartása, írói munkássága, ideológiai és társadalmi állásfoglalása meglehetősen egységes. Eszményképük Mátyás, aki miután meghalt, s a rendeket sértő, azokat jócskán megerlelő cselekedetei a múlté lettek, egyértelműen a magát „natio hungarica”-nak nevező nemesség jelszava lett. A nemesi szabadságnak és a nemesi nemzet nagyságának politikai zászlaja, Mátyás mellé irodalmi eszménnyé a nagy költőnek, Janus Pannoniusnak az alakja magasodott. Különösen megerősítette a humanista tábor egységét Dózsa parasztháborúja, mellyel egyemberként helyezkedett szembe, s ha másból nem, a Dózsával szembeni egyértelműen elutasító, s a parasztságról gyűlölettel emlékező megnyilatkozásokból is világosan kiderülne a magyarországi humanizmusnak a nemességgel való összeforrottsága. Ugyanezt a nemességet képviselik a humanisták akár egyes bárók vagy főpapok szolgálatában állanak, akár a kancellárián dolgoznak, akár a nemesség ún. nemzeti pártjának szószólói. Taurinus István például Bakócz Tamás esztergomi érsek embereként ura érdekeit tartva szem előtt, kezdte el írni *Stauromachiá*-ját, az 1514. évi parasztháborúról szóló eposzát, majd midőn közben gyulafehérvári kanonokká lett, Várad Ferenc ottani püspök tetteinek magasztalására helyezte a hangsúlyt, de műve alapkoncepcióján, a parasztháború megítélésén, s általában humanista munkásságában ez a változás semmit sem jelentett.

A Jagello-kor humanizmusa sokkal szélcsebb, általánosabb jelenség már, mint a Hunyadiak-koráé. Jelzi ez a nemesség műveltségének jelentős emelkedését, az új kultúra elsajátítására való fogékonyságát, de nem jelenti annak a színvonalnak a tovább emelését, vagy akárcsak fenntartását, melyet az előző periódusban néhányan elértek. A Hunyadiak korában a nemesség, mint a centralizációnak, bár kelleetlen, bázisa, pozitív történeti funkciót töltött be, Mátyás monarchiájának nagyságát, haladó szerepét tette lehetővé; a Jagello-korban viszont, elsősorban mint a parasztság brutális ellenfele s a törökkel szemben inkább csak handabandá-

zással, mint fegyverrel küzdő osztály játszott szerepet: ez a funkció-változás a humanizmus fejlődésére is rányomta bélyegét. Míg a korábbi periódus reprezentatív alakjai Mátyás és Janus Pannonius, addig a Jagello-kori humanizmusnak Verbőczy István. Lelkes képviselője ő Mátyás és Janus kultuszának, a nemesség eszményképeit látva bennük, de másrészt a legkövetkezetesebben, a humanista erudíciót igénybevéve védi a nemesség osztályérdekeit a parasztsággal szemben. A Jagello-korban ezért a magyarországi humanizmus nemesi jellege tovább erősödött, és csökkentek azok a haladó polgári vonások, melyek Janus Pannonius és Mátyás munkásságából nem hiányoztak. Ebben az időszakban a humanizmusnak különösen a klasszikus műveltségre, az antik világ ismeretére vonatkozó oldala domborodott ki, s nagyon kevés maradt meg a polgári ideológiai tartalmakból, azok is inkább csak demagóg céllal.

A Jagello-kor gazdag és terebélyes humanista kultúrája már jelentékeny részét alkotja a kor egész művelődésének és irodalmának. A reneszánsz általános kibontakozásáról azonban még ekkor sem beszélhetünk, legfeljebb csak e kibontakozás kezdetéről, mert a reneszánsz irodalom még ekkor is csak egy — most már szélesebb — elit tudós humanista tevékenységéből áll. A nemességen belül is tovább él még a középkori hagyomány; a régi keretek között, a régi formákban írnak a nemesi énekszerzők, s a kolostorok falai között még egyre másolják a középkori vallásos, szerzetesi irodalom termékeit. A Jagello-kor irodalmára az a kettősség jellemző, hogy a latin nyelvű irodalomban már túlsúlyra jut a humanizmus, de a magyar nyelvűben még a nyomait is alig fedezhetjük fel. A reneszánsz irodalom igazi kibontakozását az fogja jelezni, amikor végre anyanyelven is megjelenik az új szemlélet és új stílus, amikor vagy a latin nyelvű humanizmus vált át a magyarra, vagy pedig a középkori jellegű magyar nyelvű irodalmiság ölt magára reneszánsz izlést és fogad be humanista eszméket. A Jagello-kor mindkét folyamat előfeltételeit megérelte.

A magyar nyelvű reneszánsz irodalom születésének, kibontakozásának az időszaka az 1520-as, 30-as évekre tehető. Humanista elemek jelennek meg ekkor már a kolostori irodalom egyes alkotásaiban, mint pl. a Karthauzi Névtelen prédikációgyűjteményében; a nemesi énekszerzésből pedig egy eleinte primitív, de nagy jövőjű szórakoztató epika fejlődik, az ún. széphistóriák költészete. Ennek első fecskéi a 30-as évek végén jelennek meg: Istvánffy Pál Petrarca latin fordítása nyomán egy Boccaccio novellát, Volter és Grizeldis történetét ülteti át magyar versekbe, Tinódi Sebestyén pedig Jasonról ír históriát. Egyidejűleg a tudós humanisták is programszerűen megkezdik a magyar nyelvű irodalom művelését, sőt öntudatosan vallják az anyanyelv fontosságát, nemzeti kötelességgé téve annak fejlesztését, gazdagítását. Pesti Gábor és Sylvester János a 30-as években írt magyar nyelvű munkáikkal egyenes folytatói a Jagello-kor humanista irodalmának, szilárdan megalapozva a magyar nyelvű reneszánsz irodalom megindulását.

A nemességre épülő s nemesi szemléletű reneszánsz irodalom tehát elérkezett arra a pontra, hogy immár a magyar irodalom uralkodó tényezője legyen, s meghatározza a kor magyar irodalmának jellegét. Ez a nagy jelentőségű irodalmi fejlemény azonban éppen akkor következett be, amikor végbement a török hódításai nyomán a középkori Magyarország politikai összeomlása, s amikor sorra megsemmisültek azok a feltételek, melyek eddig a nemesi humanizmus kialakulását s terjedését biztosították. Nemcsak a humanistáknak eddig munkát, s pozíciót nyújtó királyi udvar, s a főpapi központok zilálódtak széjjel, de a nagy változások következményeit — a néptömegek után — éppen a köznemesség sínylette meg a legjobban. A magyar állam darabokra szakadozottsága következtében a köznemesség megszűnt az országgyűléseken hatalmas erővel fellépő egységes tábor lenni, kénytelen volt a helyi hatalmasságokhoz, az ekkor feltörő új nagyurakhoz igazodni, jelentékeny része pedig egyszerűen földönfutóvá lett, vagy elvérzett a török előnyomulása során. A török martaléka lett a fejlett városok egész sora s köztük a főváros, Buda is, ami a magyarországi polgárság nemzetiségi összetételét tekintve azt jelentette, hogy éppen azok a városok estek ki a hazai irodalom vérkeringéséből, melyekben jelentős számú magyar városi lakosság is élt. A megmaradt városok csaknem

kivétel nélkül német s kisebb részben szlovák lakosságot zártak falaik közé, s így a reneszánsz irodalom fejlődésének abban a fázisában, amikor a latinról már az anyanyelvre tevődött át a hangsúly, ezek polgársága sem játszhatott már szerepet a magyar reneszánsz irodalom további fejlődésében.

*

A magyar humanizmus és reneszánsz nemesi osztálybázisa megrendült ugyan, de nem semmisült meg. A korábban viszonylag egységes nemesi tábor, s ezzel együtt a nemesi humanista értelmiség, igen erősen differenciálódott, különböző rétegekre és csoportokra bomlott, de változatlanul a társadalom vezető, uralkodó osztálya maradt. A további fejlődés megértése szempontjából az a főkérdés most, hogy e rétegek közül, melyik játszotta a döntő szerepet, melyik volt a legalkalmasabb arra, hogy a reneszánsz-humanista irodalom folytatója, s virágzásának kibontakoztatója legyen, — vagy más szóval, melyik találta meg a leginkább érdekeinek, törekvéseinek, igényeinek a kielégítését a reneszánsz kultúrában és irodalomban.

A nemesi humanista értelmiség egy szűkebb része igyekezett a megtépázott királyi, illetve fejedelmi hatalom szárnyai alá húzódni, megoszolva eleinte a két király, majd később Bécs és Erdély között. Mind a két fejedelmi központ körül kialakult egy-egy humanista kör, melyek a magyar humanizmus korábbi vonalának legegyszerűsebb folytatói. A két központ közül eleinte a bécsi a jelentősebb, itt működik a magyar humanizmus egyik európai büszkesége, Zsámboki János is, de később az erdélyi lesz a fontosabb, többen át is húzódnak ide, mint például Forgách Ferenc, a nagy humanista történetíró. A megerősödő fejedelmi központokban dolgozó humanisták kenyéradók érdekeit követve, de az ország pusztulásából szerzett saját tapasztalataik folytán is, centralizációi hívei, a feudális anarchia bírálói és a féktelenül garázdálkodó főnemeseik ostromozói lesznek. Mátyás dicsőséges korának emlékét tartják ébren, de már nemcsak a nemesi szabadság védőjét látva benne, hanem az erős állam megalkotóját is.

A nemesi értelmiség szerényebb tanultságú és kevésbé tehetős része egyes főurak vagy városok, mezővárosok szolgálatába kényszerült, esetleg a várakban helyezkedett el, vagy talán vándorénekmondóvá züllött. Humanista műveltségüket a hazai iskolákban szerezték, s így ennek színvonala nem volt túl magas. Irodalmi munkásságukra, főként énekeikre, nem is ez nyomja rá a legjobban bélyegét, hanem a század derekán kibontakozó reformáció.

A magyar reneszánsz fejlődésének igazi továbbvivőit nem ezekben a csoportokban kell keresnünk, nem is a nemességnek a főurak szolgálatában, vagy végvári vitézként tengődő tömegeiben, hanem a nemesség ama rétegében, amely gyökeresen új utakra tért, mely a reneszánszkor szellemében, gátlástalan individualizmussal tört nagyobb célokra. Ez a réteg a középnemesség tehetősebb családjaiból felemelkedő új főnemesség. Már a Jagello-kor idején tanúi lehetünk egyes középnemesi családok egyre növekvő gazdagodásának (Nádasdyak, Istvánffyak s maga Verbőczy is ezek közé tartozik), s a Mohács utáni zúzavarban egyre inkább az új családok lépnek a részben elvérzett, részben kihalt, részben birtokait veszített régi oligarchák helyébe. Gazdagodásukkal párhuzamos kulturális emelkedésük is, amit nemcsak Verbőczy példája jelez, hanem az is, hogy a többi tehető család tagjai is gondot fordítanak gyermekeik taníttatására. Ennek a műveltségben és gazdagságban egyaránt emelkedő rétegnek számos tagja tudott, a kettős királyválasztás adta lehetőségeket kihasználva, az ország legfőbb birtokosainak soraiba kerülni, egészen annyira, hogy a század derekán már egy egészen új főnemesség van a színen, ereje, hatalma teljében. A Jagello-kori középnemességből feltörő új arisztokrácia válik ezután a magyar reneszánsz legfőbb hordozójává; helyzete, életkörülményei, osztályérdekei szinte predestinálták erre.

Ezek a parvenü-főurak a szélsőségek között ingadoznak, tetteik különbözőek, politikai állásfoglalásuk a legtarkább, magatartásuk ellentmondásos. Tetteiket a pénz, a hatalomvágy, a vagyon halmozása — vagy amiképpen a reformáció írói nevezték — a „fösvénység” irányította. Egyszer harcoltak, másszor paktáltak hol a törökkel, hol a némettel; összefogtak kato-

likus főpapokkal, de elraborták a kolostorok birtokait; támogatták a reformáció hirdetőit, de felégették az új vallás templomait. Elkieseredetten harcoltak egymás ellen, pedig minduntalan kénytelen volt összefogni egy-egy részük vagy a török, vagy a paraszt ellen és hol az egyik, hol a másik fejedelem mellett jegecesedett ki egy-egy új csoportjuk; várva az alkalmat, hogy jó feltételek ellenében a másik táborba szökjön át. Az anarchia fejtelten kavargásában minden főúr csak a saját hasznát nézte, s önző érdekeinek logikája vagy logikátlansága hajtotta egyik pártból a másikba, formált barátból ellenséget, rablókból rokont vagy gyilkosból hőst. A Szigetvárt utolsó csepp véréig hősiiesen védő Zrínyi Miklós például orgyilkosként kezdte, de mint a haza iránti önfeláldozás példaképe fejezte be életét; Dobó István viszont Eger nagy-szerű védelme után a mezővárosok elleni terrorakciókkal tette emlékezetessé nevét. A főurak a hazát veszni hagyták, kaput nyitottak töröknek, németnek s velük versengve pusztították a népet, de ha életük sodrása egyiküket-másikukat olyan helyre állította, ahol érdekük volt kitarítani, ahonnan további pályafutásuk, vagyonuk vagy családjuk jövőjének romlása nélkül nem futamodhattak meg, akkor makacsul kitarítottak, a haza minden rögéért készek voltak vért ontani, és habozás nélkül vállalták a hősi halál áldozatát. A század harmincas, negyvenes, ötvenes évtizedeiben garázdálkodó országvesztő nagyurak bűnlajstroma hosszú, de gyávák nem voltak. Egy-két kivételtől eltekintve olyan emberek mind, akik hallatlan energiával vetették bele magukat a mindenkori harcába, akik nem bízták sorsukat az isteni gondviselésre, hanem maguk irányították azt. Nagy testi erő, katonai virtus, iszonyú akarat jellemezte őket; merőben különböztek utódaiktól: a későbbi századok túlfinomult, elkorcsosult, degenerálódott arisztokratáitól.

Ennek az osztálynak a tagjai ekkor új módon akartak élni és gazdagodni. A vagyonszerzés új meg új formáit vezették be; fáradhatatlanok voltak a jobbágyokat sújtó új meg új adónemek kiagyaltásában, de ugyanakkor — sokan közülük — a gazdagodás fejlettebb módszereinek bevezetésében is. Felismerték a kereskedelem, a bányák jelentőségét, s nemcsak a kereskedők kifosztására törekedtek, hanem ők maguk is kereskedelmi vállalkozásokba fogtak. Mindez arra mutat, hogy — legalább is egy részük — nem helyezkedett szembe a gazdasági fejlődés vas következetességű törvényeivel, hanem igyekezett azt a maga hasznára értékesíteni. Az áruterelés és pénzgazdálkodás több évszázados előzmények, lassú fejlődés után, éppen a XVI. században vált Magyarországon minden termelő számára visszavonhatatlan követelménnyé. A XVI. század magyar főurai alávetették magukat ennek a követelménynek és eredményesen tudták szaporítani a rablott jószágot.

Az új helyzethez való alkalmazkodás készsége nyilvánul meg abban, hogy e főurak többsége — ingadozások után — szakított a katolikus egyházzal, s elfogadta a reformáció kevésbé radikális elveit, sőt megpróbálta az egész reformációs mozgalmat befogni a saját szekere elé. Ezzel magyarázható, hogy iskolákat alapítottak, külföldi protestáns egyetemekre induló ifjakat pénzzel segítettek, egyes prédikátorokat pedig könyveik kiadásában támogattak, — talán nem is tudva, hogy e könyvek egy része ő ellenük irányul. A reformációhoz való, akár csak formális csatlakozás alakító hatással volt műveltségükre is. A reformáció azonban ebben csak az egyik tényező, egész magatartásuk, a mohó szerzésre és a féktelen élvezetekre beállított szemléletük igazi megfelelője a reneszánsz volt.

Az új főúri osztály reneszánsz műveltségére s az iránta való fogékonyságára hosszan sorolhatnám az adatokat. Csak példaként hadd említsem, hogy Perényi Gábor várában már a Jagello-kortól kezdve szívesen látott vendégek a tudós humanisták; Perényi Péter pedig nemcsak a pártolkodásban, a török szultán és a Habsburg király közötti ide-oda hajladozásban jeleskedett, hanem megvetette a híres sárospataki protestáns iskola alapjait is és reneszánsz palotává alakíttatta át a sárospataki várat. Gyakorivá válik, hogy a főurak külföldi egyetemekre küldik fiaikat, s nem ritka a rendkívüli nyelvtudás. Batthyány Boldizsár például olasz egyetemeken is megfordult, sok nyelven beszélt és írt, külföldi tudósokkal levelezett, és meleg barátság fűzte kora világhírű botanikusához, Clusiusához. A könyv kezd az egyes főúri

központok nélkülözhetetlen tartozéka lenni, sőt olyan is akad, aki egyenesen nyomdát alapít, mint Nádasdy Tamás. A Thurzók könyvesládájában Catullus, Horatius, Tibullus egy-egy kötete mellett ott találjuk Petrarca és Ariosto munkáit is. A sokszoros áruló Balassi Menyhárt cimborája, Zay Ferenc kassai kapitány pedig mindig magával hordotta egyik könyvét, éppen az olasz reneszánsz egyik legnagyobb gondolkodójának, Machiavellinek a művét.

Bár e főúri reneszánsz kibontakozásában erősen közrejátszott a Jagello-kori nemesi humanizmus öröksége, ez az újjászerveződött osztály maga alakította ki sajátos reneszánsz életformáját, s ennek megfelelő irodalmát. Ennek a folyamatnak az eredményeként léphetett a színpadra a magyar reneszánsz legnagyobb költője Balassi Bálint, aki maga is a XVI. század magyar főúrainak előbb ismertebb életét élte, s akinek költészete ennek az életnek hallatlan ellentmondásaiból, feszültségeiből táplálkozott. A Balassi költészetével tetőződő főúri reneszánsz irodalom a XVI. század második felében a magyar irodalom legfontosabb ágát alkotta. Nagy veszteség, hogy ennek terméséből oly kevés maradt fenn, Balassi szerelmi költeményeinek és csak nemrég felfedezett pásztordrámájának ismeretét is szinte csak véletleneknek köszönhetjük. E főúri reneszánsz költészet virágzásáról s művelőinek nem kis számáról azonban sok adat tanúskodik, nem utolsósorban magának Balassi Bálintnak a kijelentései.

A XVI. század utolsó harmadában e feudális irány mellett egyre jelentősebb szerephez jutott a magyar reneszánsznak egy a reformáció irodalmában gyökerező polgári szárnya is. A magyar reformáció polgári irodalma, ha minőségben nem is, de mennyiségileg jóval felülmúlja a főúri-nemesi reneszánsz termését, s így a század irodalmi fejlődésében nem kevésbé jelentős. Kezdetei ugyanúgy a század 30-as éveibe nyúlnak, mint az új főúri irodalomé, melynek valóságos ellenpólusául tekinthető. Nem feladatunk most XVI. századi irodalmunk e másik fontos irányát jellemezni, csupán két mozzanatot kell itt kiemelnünk. Az egyik, hogy nem a fejlett városok polgárságának irodalmáról van szó, hanem ez alkotta a magyar reformáció irodalmának bázisát, hanem a mezővárosok polgárosodó parasztsága, egy olyan réteg, melyet korábban a humanizmus még egyáltalán nem vagy csak alig-alig érintett meg. A magyar reformáció irodalma ezért közvetlenül a középkori hagyományokra támaszkodott, a középkori irodalom műfajait, formáit, stílusát kezdte átformálni, s csak néhány évtized múltán jutott fokozatosan érintkezésbe a humanista műveltséggel és a reneszánsz stílussal. Ebből a mezővárosi reformációs irodalomból nőtt ki a magyar reneszánsz fénykorának másik legfontosabb irányzata, a reneszánsz feudális-főúri változata mellé megteremtve annak szerényebb polgári válfaját is.

A XVI. század második felében, amikor a reneszánsz műveltség diadaláról, általános elterjedtségéről beszélhetünk, természetesen nem szűkíthető a kép kizárólag e két főáramlatra. Ezek inkább a két pólust jelentik, melyek között számos más árnyalat is elhelyezkedik. A nemesiség szélesebb rétegeinek szerényebb megnyilvánulásai, valamint a század második felében egyes helyeken kifejlődő magyar származású vagy elmagyarosodó gazdag polgárság alkotásai azonban végső fokon a két főirány valamelyikéhez állnak közelebb, közöttük ingadoznak, vagy sajátos keveredésüket példázzák. Igazolja ezt a magyar reneszánsz kései fázisa, a XVII. század első harmada is, amelyben igen világosan megkülönböztethető és határozottan elválasztható a főúri reneszánsz folytatását alkotó stoikus-manierista irány, valamint a mezővárosi reformáció polgári örökségét továbbfejlesztő polgári humanista áramlat.

A magyar reneszánsz osztálybázisának vizsgálata arra vezetett, hogy ennek az új élet-szemléletnek, műveltségnek és stílusnak elsődleges és legfőbb hordozóját a köznemességben, majd az ebből kiemelkedő új arisztokráciában kell keresnünk; továbbá hogy a magyar reneszánsz súlypontját a Mohács előtti periódusról át kell helyezni a XVI. század második felére.

*

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé a magyar reneszánsz irodalom sajátosságainak, jellegzetességeinek a részletes tárgyalását. Mindössze néhány szembeszökö és a magyar

irodalom későbbi fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű körülményre próbálók még rámutatni.

A magyar reneszánsz két fő áramlatának eltérései nem szorítkoznak az ideológiai és társadalmi jelenségekre, hanem erősen megnyilvánulnak az írói magatartásban és a művészi ábrázolás módjában is, s a magyar irodalomban a reneszánsz stílus két változatát jelentik. A Janus Pannoniustól Balassiig vezethető feudális reneszánsz irodalomban a rendkívüliség kultusza, a nagy érzelmek és nagy szenvedélyek megszólaltatása tűnik azonnal szemünkbe, míg a polgári írónál a valóságnak egy realisabb, de egyuttal földhözragadtabb, távlatlanabb bemutatására lehetünk figyelmesek. A reneszánsz stílus keretén belül a valóság ábrázolása, tükrözése jellemzi mindkét irány legjobb alkotásait, de az ábrázolt valóságot egészen más szemszögből ragadják meg.

Janus Pannonius az antik mitológia elemeinek és — asztrológiai érdeklődése következtében — a csillagvilág s általában a kozmikus erők képzeiteinek a bevonásával fejezi ki kora eszméit, saját érzelmét. A költő mondanivalójának, a kor szenvedélyei grandiózus kivetítésének nélkülözhetetlen eszköze a mitológia és a kozmosz, melyek nélkül ez a költészet elvesztené értelmét. Balassi Bálint költészetében a mitológia távolról sem bír ekkora jelentőséggel, ő a nagy szenvedélyek kifejezésének más — de a valóság közvetlen, áttétel nélküli ábrázolásától ugyancsak eltérő — útját választja. A valóságot ő valamilyen eszményi magasságba emeli, illetve kora valóságának rútságával egy eszményi világot és erkölcsiséget állít szembe, melyet részben a női szépségben és a szerelemben, részben a vitézi életben talál meg. Eszményített szerelem és eszményített vitézi élet: egy soha seholy nem létezett s elérhetetlen női ideál utáni hasztalan vágyakozás, valamint egy elmúlt vitézi aranykor nosztalgikus visszassóhajtása s mindezeket át egy morális és hazafias követelés kifejezése, — ebben a keretben bontakozik ki Balassi egyedülálló költői világa.

Egészen más világ tárul elénk a reformáció íróinak munkáiból: a kozmosz, a mitológia vagy az eszmény szféráiból a legprózaibb valóságba vezetnek. A szegény kapások és kaszások vagy a here és tudatlan papok élete elevenedik meg Szkhárosi Horvát András szatirikus verseiben; az elhújasodott református pap házatájának reális, élethű rajzával találkozunk a *Debreceni disputá*-ban; a korabeli városi bíró- és falusi papválasztásról rajzol szuggesztív képet Heltai Gáspár *Dialogus*-a, meséiben pedig a falu életének egyes vonásait villantja fel feltűnő valóság-látással. Művészi színvonal tekintetében ezek a költői képek elmaradnak a reneszánsz nagyjainak alkotásaiban találhatókól, s egyébként is be vannak ágyazva a prédikátori mondanivaló papos didaktikus áradatába. Nem annyira egy már kifejlett nagy művészetet képviselnek, inkább csak a jövő hirnökei, egy a társadalmat alulról s kritikusan szemlélő reneszánsz irány kezdetei. E kezdetnek azonban nem lett méltó folytatása, a polgári irodalmi törekvések nem bontakozhattak ki annyira, hogy nagy alkotások létrejöttét biztosítsák, s így a magyar Ronsard mellett magyar Rabelaist hiába keresünk.

A magyar irodalom fejlődésében azonban mindkét iránynak egyaránt óriási jelentősége van, s nehéz lenne eldönteni melyiknek nagyobb: a magasabb színvonalat vagy pedig a szélesebb elterjedtséget képviselőnek-e. A reneszánsz kor irodalma minden nép irodalmában a nemzeti irodalmi fejlődés kiindulópontja, az egyes irodalmak sajátos jellegének számos vonása már ekkor kialakul. Ez a folyamat két úton képzelhető el, egyrészt a nagy alkotások példamutató és hagyományteremtő útján, másrészt az irodalmi tömeghagyomány, a széles körökben ismert átlag-irodalom síkján. A magyar reneszánsz keretében ez a két funkció erősen különvált, mivel az előbbit csak a reneszánsz feudális főiránya, a másikat pedig főleg a reneszánsznak a reformációból kibontakozó polgári szárnya tölti be. A reneszánsz vizsgálata szempontjából elsősorban azok a sajátságok az érdekesek, melyekre a nagy alkotók munkássága figyelmeztet, azok a törvényszerűségek, adottságok, melyek között a magyar irodalomban az első klasszikus rangú írók munkássága kibontakozhatott. A két nagy költő, a latinul verselő Janus Pannonius és a magyar nyelven író Balassi Bálint művészeté alapján határozhatjuk meg a

legbiztosabban a magyar reneszánsz irodalom ama — talán legfőbb — sajátosságait, melyekben egyúttal a magyar irodalom fokozatosan kifejlődő nemzeti karakterének kezdeti megnyilvánulásait is szemlélhetjük.

Mindkettő lírikus, s mellettük a kor epikája — minden értéke ellenére — művészi színvonalban és a mondanivaló erejét tekintve egyaránt elmarad. Pedig a magyar irodalomban a sajátos irodalmi előfeltételek nem voltak kedvezőbbek, a megfelelő előzmények nem voltak érettebbek egy klasszikus értékű líra, mint az epika vagy a dráma számára. A történeti feltételekben, a magyarországi társadalom sajátos helyzetében és ezzel összefüggésben a magyar reneszánsz nemesi osztálybázisában, valamint viszonylag — kelet-európai tekintetben pedig különösen — korai megindulásában kell keresnünk a líra elsőbbségének legfőbb okait.

Már itt tanúi lehetünk két olyan fontos mozzanatnak, mely azután több évszázadon át a magyar irodalomra s általában a magyar szellemi élet fejlődésére jellemző maradt: az új haladó ideológiai, kulturális és irodalmi áramlatok legnagyobb hatású szóvivői nem annak az osztálynak a tagjai lesznek, amely azt eredetileg kialakította, másrészt a korszerű eszmék és haladó irodalmi irányok átvételét a történeti körülmények rendszerint már olyan korai időben szükségessé tették, amikor a belső társadalmi előfeltételek még nem érlelődtek meg kellően. A magyar irodalomban és szellemi életben a polgári haladást még a XIX. század első felében is az arisztokrácia és a nemesség egyes tagjai képviselték, s nemcsak az olasz humanizmus, de Erasmus, Descartes és mások eszméi is szinte nyugat-európai elterjedésükkel egyidőben jelentek meg, bár a magyar társadalom az európai fejlődéshez viszonyítva erősen elmaradt. Noha a gazdasági-társadalmi alap minimuma a humanizmus kezdetekkor s más irányok esetében is megvolt, hiszen ezek nélkül megjelenésükről nem lehetett volna szó, az alap mégis többnyire gyengébb volt, mint a felépítmény, a szellemi, kulturális jelenségek rendszerint túldimenzionáltak voltak, s a legjobb és legprogresszívebb teljesítmények elszigeteltek maradtak. A gyökerükben polgári ideálok, eszmények és a nemesi osztályérdekek összebonyolódása egy-egy író életművén belül pedig mindig bonyolult ellentmondásokra vezetett. Ezek a magyar fejlődésre annyira jellemző mély belső feszültségek rejlenek Janus Pannonius és Balassi Bálint lírájának hátterében. Az eszményeik, törekvéseik, valamint osztálykötöttségük és a hazai társadalom realitása közti ellentmondás elementáris erejű lírát robbant ki belőlük; az ő esetükben más mint lírai feloldódás elképzelhetetlen, az epika és a dráma objektívebb ábrázolásmód jával a társadalom és saját sorsuk problematikáját ilyen fokon nem fejezheték volna ki.

Mindkét nagy költő bizonyos fokig meghasonlásba kényszerült, kénytelen volt felismerni elszigeteltségét, társtalanságát, ami gyakran befelé fordulásra, a közvetlen valóság- és társadalomábrázolástól való bizonyos fokú elszakadásra és az eszményítésre, egy társadalmilag elvontabb költészet megteremtésére vezetett. Janus Pannonius kései korszakában, érezve, hogy eszményeire hazája még nem érett meg, vagy lelkét kezdi boncolni meglepően modernnek tűnő módon, vagy hatalmas víziókat rajzol hazája és a világ pusztulásáról, de azután a kultúra és a költészet jegyében való megújulásáról. Balassi Bálint a szerelemben keresi a boldogságot, az imádott nő alakjába sűríti az élet szépségéről szóló valamennyi elképzelését. A lélek rejtelseiben való elmerülés vagy a szerelemben való feloldódás nem valami dekadens hajlam, hanem a fojtogató, rossz, maradi, barbár világból való menekülésnek és a szabadság utáni vágyakozásnak a formája náluk. Janus Pannonius azért sóhajt, hogy nagy, messze saját korán túl előre szárnyaló lelke végre elszabaduljon gyenge beteges testéből, földhözragadottságából; Balassi pedig a szerelemben a képmutatás és önzés gonosz világából való szabadulás egyetlen lehetőségét látja. Mindkettőjük költészete örökös lázadás, tiltakozás minden rossz ellen, az igazi emberség nevében, a boldogság, szépség eszményeiért. De hogy kik ellen tiltakoznak, s hogy milyen világot akarnak valójában, azt konkrétan nem tudják kifejezni, sőt rendszerint maguk sem látják, mert látásukat szükségképpen megzavarja polgári eszményeik és nemesi osztálykötöttségük e korban még feloldhatatlan ellentmondása.

Mindez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. Az említett történelmi, társadalmi adottságokból, illetve ezeknek a korszerű haladó eszmékkel való ellentmondásosságából lehetséges az író számára egy másfajta kitörés is: politikussá, sőt politikai vezérré válhat, s ő maga állhat a haladó törekvések élére, társadalmi és politikai cselekvéssé változtatva az élenjáró eszmék és az elmaradt társadalmi valóság ellentétében feszülő energiát. Bár erre a legjobb példát nem a két nagy reneszánsz költő, hanem a következő barokk korszak legnagyobb — s a reneszánsz hagyományokba is oly mélyen beleágyazott — írója: a költő, politikus és hadvezér Zrínyi Miklós szolgáltatja, nem hiányzott ez a vonás Janus Pannonius költészetéből sem. Neki is volt politikus korszaka, amikor tele lendülettel hirdette a humanizmus, az új világ eszményeit és ezzel együtt a török elleni harc szükségességét s a Hunyadi-ház politikájának igazát.

Líraiság és politikus jelleg a reneszánsz-korban válik a magyar irodalom egyik legfontosabb vonásává. Azokban a századokban pedig, amikor szinte állandósult a török és Habsburg elnyomókkal vívott fegyveres küzdelem, valósággal katonai, vitézi irodalommal vált. A magyar reneszánsz költészete nem virágzó városokban, szalonokban vagy palotákban, vagyon és gazdagság közepette született, hanem a katonai táborokban, a végvárakban, a vitézi portyázások szüneteiben. Janus Pannonius, ez a korán elpusztult, törekeny testű humanista főpap maga is táborozás alkalmával írta néhány legszebb versét; állandóan visszatérő témája a török elleni harc hirdetése, a humanista műveltség magyarországi elterjedését, diadalát pedig a török feletti győztes csaták gyümölcseként reméli. Balassi Bálint, a szerelemnek ez a dalnoka, azt hirdette magáról, hogy ő Mars és Pallas katonája egyszerre, a vitézséget mindig feljebb becsülte a költészetnél, s harc közben lelt hősi halála után nem mint költőt, hanem mint a török elleni küzdelem kiváló bajnokát siratták el. Fegyver és költészet nem egymással szembenálló, de egymást támogató tényezők a magyar reneszánsz irodalmában, s ez talán legegységesebb vonása, mely leginkább megkülönbözteti más népek e korabeli irodalmától.

E néhány sajátságra azért is rá kellett mutatnunk, mert sok más — most nem részletezhető — körülmény mellett, ezek jelzik a legszembetűnőbben a magyar reneszánsz irodalomnak a későbbi magyar irodalmi fejlődéssel való egységét. A magyar irodalom történetét hagyományosan fel szokták osztani régebbi és újabb irodalomra, a felvilágosodással kezdve az utóbit. A XVIII. század végén valóban nagy jelentőségű határkő van a magyar irodalom történetében s ennek jelentőségét nagyban fokozza, hogy a XVIII. század első felében egy társadalmi és nemzeti szempontból egyaránt megrekedő időszak előzte meg. Bár a felvilágosodás s általában a XVIII. század második fele valamennyi irodalom fejlődésében új korszak kezdetét jelenti, a kelet-európai országokban ez még fokozottabban érvényesül annak következtében, hogy a közvetlenül megelőző századokban, s a reneszánsz korában is, az irodalom alapjaiban feudális, nemesi jellegű maradt. Ezek az objektív körülmények azonban arra vezettek, hogy túlzottan mély szakadék keletkezett nemcsak az irodalom iránt érdeklődők, de az irodalomtörténészek szemében is a felvilágosodás előtti és utáni irodalom közt, elhomályosítva ezzel a reneszánsz kultúra forradalmi jelentőségét. Pedig az egyetemes fejlődésben a reneszánsz jelenti a nagyobb jelentőségű és arányú korszakváltást, a középkori egyetemes latin irodalom uralma után ekkor veszi kezdetét a nemzeti irodalmak fejlődése. Ha a magyar s általában a kelet-európai viszonyok között — a polgárság gyengesége miatt — a reneszánsz nem is töltött be olyan nagyarányú átalakító szerepet, mint a fejlettebb nyugat-európai országokban, a reneszánsz itt is a modern irodalmi fejlődés kezdetének tekinthető. Miként minden más irodalomban, úgy a magyarban is jogosult a felvilágosodás előtti és utáni irodalom megkülönböztetése mellett a reneszánsz előtti és a reneszánszsal kezdődő irodalom nagy egységeiről beszélni. A magyar reneszánsz irodalma, s elsősorban két nagy költőegységére a magyar irodalom kivirágzásának kezdetén, egy több évszázados fejlődés élén áll.